

TOPLUMSAL HAFIZANIN GERİYE GÖÇÜ – AVRUPA'DAN TÜRKİYE'YE GERİ DÖNEN ÜÇÜNCÜ KUŞAK GENÇLER ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA*

SÜMEYYE GEDİKOĞLU **
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

EMRAH AKBAŞ ***
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZ

Son yıllarda üçüncü kuşak Avrupalı Türklerin Türkiye'ye beyin göçü gerçekleştirdikleri gözlemlenmiştir. Bu çerçevede çalışma üçüncü kuşak Avrupalı Türklerin Türkiye'ye göç kararında kimlik, aidiyet, kültür, çifte vatandaşlık konularının ve iktisadi ve diğer gerekçelerin etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda araştırmada yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilerek yorumlayıcı sosyoloji temelinde bir çalışma yürütülmüştür. Avrupalı Türkler yurtdışında kimliklerini özgürce ifade edebilme fırsatı bulabilmektedir. Avrupa'da ayrımcılıkla karşılaşan bireyler Türkiye'ye geldikten sonra, özellikle milli ve dini kimliğini ifade edebilme alanı bulmuştur. Bunun dışında Türkiye'ye göç etmek bireylerin aidiyet ve kimlik sınırlarını, çifte vatandaşlık ve kültürel değerler üzerinden tekrar değerlendirmesine fırsat tanımıştır.

Anahtar Kelimeler: Aidiyet, Çifte Vatandaşlık, Geriye Göç, Kimlik, Sosyal Uyum

* Bu makale, Sümeyye Gedikoğlu'nun Doç. Dr. Emrah Akbaş'ın danışmanlığında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD Göç Politikaları ve Araştırmaları Bilim Dalında yürüttüğü "Toplumsal Hafızanın Geriye Göçü – Avrupa'dan Türkiye'ye Geri Dönen Üçüncü Kuşak Gençler Üzerine Nitel Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Bilim Uzmanı, Türkiye Belediyeler Birliği, gsumeyye@yahoo.com, ORCID iD: 0000-0001-6811-2912

***Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, emrah.akbas@yahoo.com, ORCID iD: 0000-0003-2807-4055

Atf/Cite:

Gedikoğlu, S. & Akbaş, E. (2019). Toplumsal Hafızanın Geriye Göçü – Avrupa'dan Türkiye'ye Geri Dönen Üçüncü Kuşak Gençler Üzerine Nitel Bir Araştırma. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 517-545. DOI: 10.31679/adamakademi.602373

RETURN MIGRATION OF THE SOCIAL MEMORY – A QUALITATIVE RESEARCH ON THE THIRD GENERATION YOUTH WHO RETURNED FROM EUROPE TO TURKEY

Abstract

It is observed that the third generation European Turks perform a brain drain to Turkey. In this context, this study aims to investigate the effects of identity, belonging, culture, dual citizenship, economic and other reasons on the decision of the third generation European Turks to migrate to Turkey. In this context, semi-structured interviews were conducted and studies were carried out on the basis of interpretive sociology. The European Turks find the opportunity in abroad to express their identity freely. The individual who faced discrimination in Europe found a field to express especially their national and religious identity after coming to Turkey. Apart from that, migrating to Turkey provided opportunity to reconsider the borders of the individual's belonging and identity through dual citizenship and cultural values.

Keywords: Belonging, Double Citizenship, Identity, Return Migration, Social Integration.

GİRİŞ

Göç, insanların yaşadıkları bir yerden/mekândan ayrılıp başka bir yere/mekâna geçici veya kalıcı olarak yerleşmelerini ifade eder. Göç kararında, istihdam ve ekonomik fırsatlar bireyler için önemli bir etken olarak ön plana çıkarken, göç edilecek bölgenin sosyo-ekonomik konumu da tercih sürecinde belirleyici rol oynamaktadır (Frey, 1995 aktaran İslamoğlu, Yıldırım alp ve Benli, 2013, s.71). Türkiye’den yurtdışına gerçekleşen emek göçü de yine büyük oranda iktisadi nedenlerden kaynaklanmaktadır. 30 Ekim 1961 tarihinde, Almanya ve Türkiye arasında imzalanan işgücü anlaşması söz konusu göçün resmiyette de sistematik hale gelmesinin ve diğer Avrupa ülkeleri ile de benzer anlaşmaların imzalanmasının yolunu açmıştır (Abadan Unat, 2015, s. 264).

1960’lı yıllarda sosyal bilimler alanında göç kavramı tek yönlü bir hareket olarak tanımlanmaktaydı. 1970’li yıllarda ise göç kavramının iki yönlü bir hareket olarak da değerlendirilebileceği anlaşıldı ve “geriye göç” kavramı sosyal bilimler terminolojisine kazandırıldı (Öner, 2015, s. 264). Türkiye özelinde ise akademik literatürde geriye göçün, iç göç bağlamında veya Türkiye’den Avrupa’ya emek göçü veya beyin göçü ile gidenlerin tersine göç kararları üzerinden ele alındığı görülmektedir.

Bu çalışma, 1960’lı yıllarda Türkiye’den Avrupa’ya göç eden bireylerin sorunlarını oluşturan üçüncü kuşağın Türkiye’ye geriye göç kararında kimlik, kültür, aidiyet, çifte vatandaşlık, toplumsal uyum, sosyal ağlar ve iktisadi gerekçelerin etkisini ve hedef kitlenin Türkiye’ye sosyal uyum sürecini anlamaya çalışmaktadır.

Uyum bireyin kendisinden, başkalarından ya da çevresinden gelen talepler karşısında verdiği tepkiler olarak tanımlanabilir (Napoli vd. (1984) aktaran Ergin ve Ermağan, 2011, s. 1745). Göçmen özelinde kavram eşzamanlı olarak göçmenin kendi kültürel değerlerini koruması ve yerel kültürün değerlerini benimsemesi anlamına gelmektedir. Hedef kitlenin yurtdışında doğduğu göz önünde bulundurularak geriye göç kavramı yerine çalışma toplumsal hafızanın geriye göçüne odaklanmıştır.

Hedef kitlenin tamamının üniversite mezunu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu kitlenin aynı zamanda nitelikli işgücü oluşturdukları bilinmektedir. Bu durum, söz konusu göçe beyin göçü niteliği de kazandırmaktadır. Araştırmanın sıralanan sorulara yanıt vermesi beklenmektedir: (i) Hedef kitlenin Türkiye’ye göç kararında itici ve çekici etkenler nelerdir? (ii)

Kimlik oluşumunda aidiyet duygusunun, aile içi sosyalleşmenin ve eğitim kurumu içindeki sosyalleşmenin yeri nedir? (iii) Milli ve dini kimlik bireyin kimliğini etkilemiş midir? (iv) Bireyin birincil ve ikincil aidiyet beslediği ülkelerde karşılaştığı sosyal uyum sorunları nelerdir?

Niteliksel araştırma yöntemi uygulanan bu çalışmada bireylerin kimlik veya aidiyet gibi çeşitli kavramlara yükledikleri anlamlar yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar yoluyla keşfedilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın örneklemini Avrupa'da doğmuş, tüm yaşamını orada sürdürmüş ve yüksek öğrenimini bitirdikten sonra yakın zamanda Türkiye'ye yerleşmiş, 25-30 yaş arası 11 bireyden oluşmaktadır. Her ne kadar yaşadıkları Avrupa ülkesinde yarı zamanlı işlerde çalışmış olsalar da katılımcıların tamamına yakını tam zamanlı profesyonel iş hayatına Türkiye'de başlamıştır. Katılımcıların çoğu Türkiye'de kamu kurumlarında çalışmaktadır.

Örneklem kamu yönetimi, psikoloji, matematik, tarih, hukuk, sosyal bilimler öğretmenliği, pedagoji, hukuk, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi çok farklı alanlarda üniversite öğrenimi görmüş karma bir kitleden oluşmaktadır. Bireylerin dokuzu Ankara'da; diğer ikisi İstanbul ve Konya'da yaşamını sürdürmektedir. Bireylerin sadece ikisi Türkiye'ye geldikten sonra evlenmiş ve birinin çocuğu olmuştur, diğerleri bekârdır. Türkiye'ye döndükten sonra bireyler arasında Türkiye'deki ikamet süresi en fazla 5 yıl, en az 4 ayken genel kitle için ortalama 2,5-3 yıl olarak hesaplanmıştır. Yaş ortalaması 26-27 yaş olarak belirlenmiş ve 2 erkek 9 kadın ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Hedef kitlenin yaşadığı ülkeler ise Türklerin Avrupa'da yoğun olarak ikamet ettikleri ülkelerdir: Fransa (5), Almanya (2), Hollanda (3) ve Belçika (1).

Çalışmada mülakatlardan elde edilen verilerin analizinde yorumlayıcı okuma yaklaşımı tercih edilmiştir. Yorumlayıcı okuma yöntemi ile metin anlamlandırılmış ve özellikle konvansiyonel içerik analizine yer verilmiştir. Mülakatlar deşifre edildikten sonra her bir soru için ortak bulgular bir araya getirilmiş, verilerin ayrıştığı noktada ise bunun bireyin özel durumu ile bağlantısı olup olmadığı konusu incelenmiştir. Bulgular ortaya çıktıktan sonra, bulguların gerekçeleri hem hedef kitlenin verdiği cevaplar üzerinden hem de kuramlar üzerinden değerlendirilmiş ve çeşitli temalar oluşturulmuştur.

GERİYE GÖÇ

Geriyeye göç her ne kadar genel bir kavram olarak değerlendirilse de her bir geriyeye göç hikâyesinin kendine özgü dinamikleri, sebepleri ve sonuçları vardır (Öner, 2015, s. 263). Geriyeye göç kavramı 1960'lara kadar bilim insanları tarafından çok fazla ilgi görmemiştir. Bu durumun göçün o yıllarda tek taraflı bir akım olarak değerlendirilmesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. 1970'li yıllarda ise akademik anlamda ilgi gören kavram sayısız araştırmanın konusu olmuştur. Geriyeye göç kavramını anlamaya yönelik başlangıçta geri-göç (*back migration*) veya geri akış göçü (*reflux migration*) gibi farklı terimler geliştirilmiştir. Ancak bu terminoloji yetersiz kalmıştır, çünkü Bovenkerk'in de ifade ettiği gibi "geriyeye göç" kavramı kişinin köken ülkesine dönmesinden daha fazlasını ifade etmektedir (Öner, 2015, s. 264-265). Bovenkerk kavramı "insanların bir ülke veya bölgeye göç edip orada bir süre yaşadıkdan sonra köken ülkelerine (ya da bölgelerine) ilk defa geri dönmeleri" şeklinde açıklamaktadır (Öner, 2015, s. 265).

Araştırma çerçevesinde hedef kitlenin gerçekleştirdiği göçün, "geriyeye göç" olduğunu söylemek mümkün değildir zira söz konusu sosyal grup yurtdışında doğmuş, büyümüş ve tüm hayatını orada sürdürdükten sonra Türkiye'de yaşamaya karar vermiştir. Hedef kitlenin kaynak ülkesi zaten Türkiye değil Avrupa'dır. Bu durumda "fiziki" anlamda geriyeye göçten bahsetmek mümkün olmasa da "toplumsal hafızanın" geriyeye göçünden bahsetmek doğru olacaktır. Toplumsal hafızanın geriyeye göçünde, özne Türkiye'den Avrupa'ya göç eden Avrupalı Türklerin birinci kuşak torunlarıdır yani Avrupa'da üçüncü kuşağı oluşturmaktadırlar. Bu durumda birinci kuşak tarafından üçüncü kuşağa aktarılan toplumsal hafıza aracılığıyla şekillenen bir Türkiye algısının mevcut olduğu düşünülmektedir.

Söz konusu Türkiye algısının şekillenmesinde, televizyon, sosyal medya ve popüler kültürün araçları olan müzik, sinema ve sanat gibi iletişim çağının araçlarının da etkili olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, bireylerde özellikle yaz tatillerinde gelinen, görülen ve tecrübe edinilen bir Türkiye algısı mevcuttur. Son olarak bireyler için Türkiye dinsel ve etnik aidiyetlerin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu anlamda, toplumsal hafızanın geriyeye göçü hem ailenin hafızasının kaynak ülkeye geriyeye dönmesi, hem de Türkiye'ye dair oluşturulan algının gerçek yaşamda test edilmesi anlamına gelmektedir.

Araştırmada toplumsal hafızanın geriyeye göçünü anlayabilmek için ilk önce bireylerin geriyeye göç nedenlerini tespit etmek gerekmektedir. Her ne kadar geriyeye göç nedenlerinin altında iktisadi ve siyasi nedenler yatsa da mik-

ro düzeyde çeşitli faktörler de bu kararda etkilidir. Bu anlamda tek bir neden itici veya çekici etken olarak geriye göçü tetiklemez, her kişisel hikâye kendi içinde çeşitli nedenler barındırır.

Almanya'dan Türkiye'ye geriye göçü inceleyen bir araştırmaya göre (Rittersberger-Tılıç, Özen ve Çelik, 2013, ss. 287-307), Almanya'da yaşayan Türk vatandaşları her ne kadar farklı dönemlerde geriye göç etmiş olsalar da sayısal anlamda büyük bir oranı hala Almanya'da yaşamaktadır. Bununla birlikte dönemsel olarak geriye dönüşlerin arttığı hatta teşvik politikalarının uygulandığı da olmuştur. Bu araştırmada hem gönüllü hem de teşvik yasası ile geri dönenlerin göç nedenleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Teşvik yasası ile geriye göç edenlerin durumları incelendiğinde, teşvik yasasının doğrudan geriye göç nedeni olmadığı, sadece harekete geçiren bir neden olduğu tespit edilmiştir. Gönüllü geriye göç edenlerin ise gerekçelerinin altında konjonktüre bağlı olarak çeşitli nedenler bulunmaktadır. Bu çerçevede, kimisi çocuklarının eğitiminin Türkiye'de devam etmesi ve çocuğunun Türk kültürü ile büyümesini isterken, kimisi çocukları için Almanya'da gelecek görmediklerini ifade etmiştir. Bunun dışında hedef ülkede amaçladıklarına ulaşamadığını dile getiren bireyler olmuştur. Başka bir kısım içinse, Türkiye'deki sıcak bağlar, Almanya'daki "soğuk ilişkiler", vatan özlemi, yabancı düşmanlığı, Almanya'daki ağır çalışma koşulları veya sağlık problemleri de geriye göç gerekçeleri olarak gösterilmiştir.

Geriye göç kararı eğer zorunlu bir göç niteliği taşıyorsa, planlı bir süreçtir ve bu süreçte de sosyal ağlar önemli rol oynamaktadır. Türkiyeli Mühendislerin Almanya'dan Türkiye'ye geriye göç deneyimleri üzerinden yapılan araştırma sonucunda (Sunata, 2014), bireylerin geriye göç kararlarında köken ülkedeki ailenin varlığı, Almanya'da olmayan akrabalık ağları, eşin dil bilmiyor olması veya köken ülkede bakıma muhtaç veya hasta bir anne, babanın olması geriye göç nedeni olarak gösterilmiştir. Hedef ülkede evlilik kurumunun idaresinin zor olduğunu ifade eden mühendisler geriye göç kararlarında bu durumun da etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Göç ile özgürlük alanının genişlediğini hisseden bireylerin ilişkilerini devam ettirebilmeleri veya ettirememeleri bir sorun alanı olarak değerlendirilmiş ve bunun sonucunda boşanmalar veya evlilikler gerçekleştirilmiştir.

KİMLİK VE SOSYAL KİMLİK KAVRAMI

Kimlik kavramının anlaşılması ve devletler için bir anlam ifade etmesi, ulus devlet sınırlarının resmîyet kazanması ile mümkün olmuştur. Bauman,

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Polonya'da gerçekleştirilen bir nüfus sayımı örneğine değinirken, o dönemki Polonya toplum kimliklerini şu şekilde tanımlar: Ülkenin belli bölgeleri etnik grupların, dini inançların, geleneklerin ve dillerin tuhaf karışımından ibaretti (2017, s. 26). Söz konusu nüfus sayımında kişilere ulusal anlamda kendilerini nasıl tanımladıkları sorulmuş ve o dönem bir milyondan fazla vakada ulusal kimliğe ilişkin bilgi alınamamış ve başarısız olunmuştur. Ulusal kimlik algısına sahip olmayan bireyler soruya şu şekilde çeşitli cevaplar vermişlerdir: “Biz yerliyiz”, “biz bu yerdeniz”, “buralıyız”, “buraya aitiz”. Bu durumdan da anlaşılacağı gibi kimlik ve uyruk uzun bir dönem bireysel bir tanım olmaktan ziyade yöresel düzlemdeki sosyal ilişkileri ifade etmekteydi. Bu nedenle modernleşme sürecini anlamaya yönelik çalışmalar yürüten sosyologlar, özellikle bireysellik unsuruna ve toplum inşasında bireyin rolü ve konumuna ilişkin teoriler geliştirmişlerdir (Kaya, 2012, s. 111).

Connoly, kimliğin bireyin seçip istediği veya rıza gösterdiği şeylerden ziyade ne olduğu ve kendini nasıl tanıdığı ile ilgili olduğunu ve bunu öteki üzerinden tanımlanabileceğine vurgu yapmaktadır: Kimlik var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür. (Dalbay ve Avcı, 2018). Bauman, insanların sadece belirsizlikle karşı karşıya kaldıklarında veya nereye ait oldukları konusunda şüphe duyduklarında kimlik üzerine düşünmeye başladıklarını söyler. Kısacası toplum içinde bireylerin davranış biçimleri ve kalıpları göz önünde bulundurulduğunda, kişi kendi duruşunun o toplum tarafından kabul görüp görmeyeceği konusunda şüphe duyarsa belirsizlik oluşur. Kimlik bu belirsizlikten kaçışa verilen addır. Bu anlamda kimlik, arzu edilen şeyin “olan” şey üzerine yansımaları veya “olan” şeyin yetersizliğinin dolaylı bir biçimde onaylanmasıdır (Dalbay ve Avcı, 2018, s. 163).

KİMLİK VE SOSYAL BÜTÜNLEŞME

Goffman, etkileşim ritüellerinin (2017) sosyal bütünleşme anlamında sadece kişiler arasında değil aynı zamanda çeşitli gruplar arasında kurulan bağ ve bu bağın düzen ekseninde sürdürülebilir olması anlamına geldiğini ifade eder. Ayrıca kültürel değerlerin toplum bireyleri tarafından özümşenerek toplumsal uyumu güçlendirmesi de sosyal bütünleşme olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda, sosyal bütünleşme aslında küçük gruplardaki “biz” duygusunun büyük gruptaki “biz” hissine taşınarak milli duygunun oluşmasıdır (Özdil, 2018, s. 384).

Modern toplumlarda, bireysel kimliğin ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Geleneksel toplumlarda belirli bir kültür vardır ve toplum bireylerinin o kültüre olan bağlılık seviyesi çok yüksektir bu nedenle kültürel hareketlilik ve değişim söz konusu değildir. Modern toplumlarda coğrafi ve sosyal hareketlilik çok fazla olduğu için sosyal değişimler ve kimlik sorgulaması ön plan çıkmaktadır (Özdil, 2018, s. 385). Bu durumda, Bauman'ın da ifade ettiği gibi kişi ne zaman bir tereddütte düşer ve kim olduğunu sorgulamaya başlarsa, o zaman kimlik sorunu ile karşı karşıya kalır. “Öteki” ile “ben” karşılaşmasından ortaya çıkan kimlik sorgulaması, bireyin kendini “öteki” üzerinden inşa etmesi, tanımlaması ve sürekli o doğrultuda yenilemesi anlamına gelmektedir. Ortak toplumsal bilincin oluşmasında farklılıklar değil, ortak kültür önemli bir rol oynamaktadır. Bu durumda kimlik “bireysel bilinç (genetik unsur) ile kültürel bilinç (ortak bilinç) ekseninde ortak bir buluşmanın ürünü olarak ortaya çıkan bir olgudur.” (Gündoğan (2004) aktaran Özdil, 2018, s. 386). Bu anlamda kimlik göç hareketleri ile daha aktif hale gelir, etkileşime daha açık olur ve sürekli iç çatışmaya neden olan bir yapı haline gelir. Her ne kadar bu durum olumsuz gözükse de aslında kimlik unsurunu daha dinamik, canlı ve kendini sürekli yenileyen bir olguya dönüştürür.

Kişi hem bireysel hem de kolektif kimliğin bir parçasıdır çünkü sosyal grup içinde yaşayan bir varlıktır. Bireyin kolektif kimliği milliyeti, dini siyasi görüşü gibi çeşitli aidiyetlerine işaret eder. “Kolektif kimlik, bir kültürün taşıdığı norm, değer, sosyal kontrol gibi topluma has özelliklerin benimsenmesi ve bunlara benzeşmek suretiyle edinilen toplumsal kimlik anlamına gelmektedir” (Tural, 1988 aktaran Özdil, 2018, s. 291). Bu anlamda, sınırları belli kültürel bir topluluktan bahsedilmektedir. Bu toplulukları kategorilere ayırmak gerekirse etnik kimlik, ulusal kimlik ve dini kimlik olmak üzere üç temel kategori ortaya çıkmaktadır.

Modern toplumlarda sosyal bütünleşme iş bölümü çerçevesinde bireylerin birbirlerinin eksikliklerini giderme noktasında etkilidir. Birey organik bağlar ile topluma bağlıdır yani birey olarak topluluk duygusunu aşmış, toplum bütünlüğüne aracı bir parça olarak topluma bağlılık sağlamaktadır. Günümüzde, yani postmodern dönemde ise kimlikler daha kırılabilir ve parçalıdır. Kimlikler sürekli değişken bir zeminde, parçalanır ve tekrar oluşur. Bauman postmodern etiğe dayalı olarak inşa edilen kimliklerin, tüketim etiğine dayandırılan hayat biçimini benimsediğini ve sürekli yenilenerek tekrar oluşum sürecine girdiklerini ifade etmiştir. Bu durum birbiriyle çelişen kimliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modern dönemde kimliği

korumaya yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Postmodern dönemde ise bireyden çok çeşitli kimliklere açık olması ve gerektiğinde her birini bir kıyafet gibi giyebilmesi beklenmiştir. Kimliklerin tehdit altında olduğu bu süreçte, “kimliksizleştirme” eğiliminden bahsedilebilir, bununla mücadele edebilmek içinse dünyada kimlikleri sabitlemeye ve korumaya yönelik çeşitli çalışmalar hala yürütülmektedir (Özdil, 2018, s. 390).

ENTEGRASYON VE AYRIMCILIK

Toplumun dışında kalmış toplulukların ve göçmenlerin topluma uyumlarını sağlamak amacıyla geliştirilecek olan entegrasyon politikaları önem taşımaktadır. Toplumsal uyum, bütünleşme/entegrasyon (*integration*), aynılaştırma/benzeşme (*acculturation*) ve erime/eşitlenme ya da asimilasyon (*assimilation*) gibi çok boyutlu ve çeşitli yapılara sahiptir. Söz konusu tüm kavramlar, bireylerin “kültürlenme” sürecinden geçmesi gerektiğine işaret eder. Kültürleşme iki ya da daha fazla kültürün etkileşime girmesi sonucunda, değerlerin, inançların ve davranışların değişme uğraması anlamına gelmektedir. Bu süreçte her iki kültürde de az veya çok değişim gözlemlenir.

Entegrasyon bir süreçtir ve bu süreç içerisinde toplum bireylerinin, farklı kamu kurum ve kuruluşları ile sosyal gruplarının karşılıklı ahenk ve bağımlılık içerisinde yaşaması ve bir düzen oluşturması anlamına gelmektedir. Aynılaştırma ve benzeşme yani İngilizceden *acculturation* olarak çevrilen kavram, zaman içerisinde baskın olan kültüre benzemeyi hatta onunla aynı olmayı ifade eder. Eritme veya asimilasyon aynılaştırma sürecinin son evresi olarak değerlendirilir. Eğer göçmen entegrasyon, aynılaştırma veya asimilasyon sürecine girmezse, o zaman kendi kültürel farklılıklarını sürdürmeye devam eder ve “marjinalleşme” sürecine girer. Bu durum toplumdaki soyutlanmasına neden olabilecek çeşitli toplumsal sorunlar doğurabilir.

Entegrasyon kavramını anlamak için her ülkenin geliştirdiği entegrasyon politikalarını incelemek gerekir çünkü her ülke kendine özgü değerler doğrultusunda politikalar geliştirmektedir. Örneğin Fransa daha çok “Aydınlanma” döneminden esinlendiği ‘maddi uygarlık idealini’ uzak topraklara götürmeyi amaçlarken, Almanya ise entegrasyon politikalarını bütün kültürlerin eşit olduğu ve aydınlanma karşıtı olarak ifade edilen Aufklärung kavramı ile geliştirir (Kaya ve Kentel, 2015, s. 54). Avrupa ülkelerinde genel anlamda bazı dönemlerde bütüncül politikalar, bazı dönemlerde asimilasyon politikaları, bazen de çokkültürcülük üzerine inşa edilen bütüncül politikalar benimsenmiştir.

Kaya ve Kentel, Fransa, İngiltere, ABD, İrlanda ve Hollanda gibi devletlerin önceki dönemde göçmenlere yönelik daha kucaklayıcı, demokratik, evrensel kuralları benimseyen politikaları geliştirirken son dönemlerde daha sınırlayıcı politikalar geliştirdiklerini ifade etmektedir. Almanya özelinde ise 2000'li yıllardan bu yana daha açık bir göç siyaseti geliştirildiği ve 'çokkültürlülük' ve kültürel farklılıklara ilişkin ülke genelinde 2000'lerin başından beri yürütülen tartışmalar olduğu yönünde bir değerlendirme yapılmaktadır (Abadan Unat, 2015, s. 322).

BULGULAR

Göçün Niteliği

Hedef kitle Avrupa'da doğup hayatının büyük bir kısmını yurtdışında geçirdikten sonra Türkiye'ye göç ettiği için göçün niteliği daha önce de ifade edildiği gibi "geriye göç" yerine, "toplumsal hafızanın geriye göçü" olarak adlandırılmaktadır. Bireyler aileleri tarafından onlara anlatılan Türkiye'ye dair hatıraları dinleyerek büyümüşlerdir, zaman geçtikçe o hatıralarının hafızada sürekliliğini sağlayan ise hedef kitle olmuştur. Hedef kitle arasında bazı kişiler için Türkçe öğrenimi bile Türkiye tarafından sunulan dini araçlar ile sağlanmıştır. Bugün aynı kitlenin toplumsal hafızasında zamanla idealize edilmiş bir Türkiye algısı yer almaktadır:

Genel anlamda Türkiye'yi olduğundan çok daha güzel hayal edip düşünmüştüm gelmeden önce, o muhtemelen medyadan sadece takip ettiğimiz ya da yaz dönemlerinde geçirdiğimiz o kısa zamanlardan kaynaklanıyordu (A5, Kadın, Hollanda).

Söz konusu göç ayrıca "beyin göçü" niteliği taşıdığından bu durum Avrupa ülkelerini zarara uğratan Türkiye'yi ise kara geçiren bir durumdur (Başaran, 1972, s. 134). Ancak nitelikli işgücüne yönelik özellikle hedef kitle özelinde Türkiye'de herhangi bir politika yürütülmemektedir. Hedef kitle "nitelikli işgücü" çerçevesinde Türkiye'ye bilinçli bir beyin göçü gerçekleştirmiş ve bunu duygusal aidiyet kavramı ile sübjektif anlamda desteklemiştir. Bu anlamda araştırmacı da hedef kitle gibi aynı geçmişi paylaşmaktadır, Avrupa'da doğmuş ve daha sonra Türkiye'ye göç etmiştir ve bu alandaki tecrübeleri de katkı sağlayacak niteliktedir. Araştırmacı kendi çevresinde Fransa'dan geldiğini söylediği anda insanların şaşırıldığını, anlamadığını ve hemen arkasından hep aynı soruyu sorduklarını fark etmiştir: "Neden?" Geriye göçün nedenlerini yerli topluma anlatmanın da oldukça zor bir durum oldu-

ğu gözlemlenmiştir. Bunun Türkiye’den Avrupa’ya gitmeyi isteyen sayısal anlamda önemli bir kitleden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda hedef kitle bireyleri Türkiye’ye göçlerinin Türkiye’deki yetkililer tarafından daha fazla istekle karşılanmasını beklemiştir ama durum önemli bir kısım için bu şekilde gelişmemiştir:

Ya tabi şimdi hani insan bir şeyi çok fazla idealize edince tabi ki de hani gerçek... Gerçekle yüzleşince farklı oluyor (A8, Kadın, Fransa).

Göçü tanımladıktan sonra göç kararını etkileyen veya tetikleyen gerekçelerin neler olduğunu incelemek gerekir. Gerekçeler emek göçünde olduğunu gibi ekonomik olabilir, kariyer planlamasından kaynaklı olabilir, aile birleşimi veya kuvvetli aile bağlarından ötürü ailenin tüm bireylerinin göç etmesi söz konusu olabilir (Öner, 2015, s. 268-269).

Sosyal ağlar kapsamında, hedef kitle bireylerinin birçoğunun ailesi hala şu anda Avrupa’da yaşamaktadır. Bireylerin şu anda yaşadıkları kente göç etmeden önce o kentte arkadaşları veya sosyal çevrelerinin neredeyse hiç olmadığı bilinmektedir. Her ne kadar hedef kitlenin Türkiye’ye göç etme kararında sosyal ağların rolünün zayıf olduğu gözlemlense, kişiler Türkiye’ye gelmeden önce şu anda çalıştıkları yerlerde istihdam edileceklerini biliyorlardı çünkü söz konusu pozisyonlara önceden başvurmuşlardı veya Türkiye’de nerede çalışmak istediklerine dair bir fikir edinmişlerdi ve buna göre önceden gelip sınavlara girmişlerdi. Büyük bir kısmı bu şekilde gelmiştir, istisnai birkaç kişi bu durumu göz ardı ederek gelmiştir. Yani Türkiye’de maddi anlamda zorluk çekmemek amacıyla kariyer planlaması yapılmıştır ve ekonomik anlamda kişiler kendilerini garanti altına almıştır. Sosyal ağlar, yakın çevre ve akrabalık bağları anlamında her ne kadar zayıf olarak gözükse de profesyonel ağlar önceden geliştirilmiştir. Bu çerçevede, konuyu daha fazla irdelenmeden kişilerin Türkiye’ye gelme kararlarındaki itici ve çekici nedenler incelenecektir.

GERİYE GÖÇ NEDENLERİ

Çekici Etkenler

Aidiyet Duygusu

Türkiye’ye duyulan “aidiyet” duygusunun ve kültürel aidiyetin yoğun olarak kişiler tarafından benimsenmiş olması kişilerin Türkiye’ye gelme kararlarında çekici etken olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede, hedef kitle sık sık “ev” metaforunu Türkiye ile özdeşleştirerek, Türkiye’nin aynı

zamanda, özel, güvenli ve mahrem alanı olduğunu ve kendini yabancı hissetmediğini anlatmaya çalışmıştır:

Türkiye'ye işte gelmemin sebebi işte aidiyet duygusu, daha önce de bahsettiğim gibi Türk kültürüne ait hissediyorum kendimi (A2, Kadın, Fransa).

Türkiye'de tabii ki kendimi daha çok evimde hissediyordum (A1, Erkek, Fransa).

“Ev” kavramı bireyler için aynı zamanda Türk kültürüne, Türkçeye ve aileye işaret etmektedir. Bu çerçevede ev kültürü Türk kültürüne eşdeğer bir kavram olarak bireyler tarafından kullanılmaktadır ve evin içerisinde yaşanan kültür aslında mahrem alanda yaşanan kültürdür. Bunun aksine Avrupa kültürü, daha çok evin dışarısında tecrübe edilen ve içselleştirilen bir kavramdır:

Evde Türkçe konuşuluyordu (A2, Kadın, Fransa).

Fransız kültürü daha çok evden çıkınca, evin dışındaki kültür (A1, Erkek, Fransa).

Ev ortamı hem insanların en mahrem alanlarını oluşturur hem de ev içindeki ilişkiler çok fazla otokontrol gerektirmeyen alanlardır, yani ev içinde bireyin bir role bürünmesine gerek yoktur (Goffman, 2017, s. 15). Aile içi sosyalleşme, Türk kültürü ile kurulan duygusal bağın temel gerekçesi olarak görülmektedir. Bu sayede Türk kültürü içselleştirilmiş ve “ev” o kültürün sembolü haline gelmiştir:

Mesela Hollanda'da olduğum zamanlarda kendimi hani bir türlü “evde hissetmek” diye bir tabir vardır bizim orada da. Hani kendimi oraya bir türlü rahat ve ait bir şekilde hissedemedim (A7, Kadın, Hollanda).

Bilinçli Beyin Göçü

Hedef kitle ayrıca bilinçli bir beyin göçü gerçekleştirmiştir, kişiler göç ederken Türkiye'ye katkı sağlamak içgüdüleri ile hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Entelektüel becerilerini Türkiye için kullanmak istemelerinin altında ise asıl milli duygular yatmaktadır:

İkincisi zaten benim burada çalışmak istemem, vatanımda, hani ülkemde çalışmak isteme niyeti (A1, Erkek, Fransa).

Bilinçli beyin göçünün altında yatan bir diğer gerekçe ise yurtdışında eğitimini tamamlayan birisinin Türkiye'de daha iyi pozisyonlara gelebilir şeklinde oluşturulan algıdır. Yurtdışında yabancılara uygulanan cam tavan sendromunu aşarak kişiler Türkiye'de daha çok olanağa sahip olacaklarını düşünmüşlerdir. Başka bir deyişle Türkiye'de kariyer planlaması yapmanın

kendilerine avantaj sağlayacağı yönünde bir düşünceye kapılmışlardır. Bu durumda hem itici hem de çekici nedenden bahsedilebilir, kişi kaynak ülkede kariyer planlanması anlamında amaçlarına ulaşamayacağını düşünmüş ve hedef ülke ona bu imkânı sunduğu için göç etmiştir. Hatta bazıları için kariyer planlaması önemli bir motivasyon kaynağı olarak değerlendirilmiştir ve Türkiye’de kalıcılıkları tamamen kariyer planlamasına bağlıdır:

Hani iş dünyasında çok önde gelen bir kurumda çalışarak, istediğim hedefe ulaşabilecek, yolda ilerliyorum. Bu Türkiye’ye gideyim, Türkiye’de yaşayım, temelli dönemim öyle bir fikirden oluşmadı. Daha çok iş imkanından dolayı oluşan bir şey (A9, Kadın, Almanya).

Zorunlu Göç

Ayrıca ailesi Türkiye’ye taşındığı için zorunlu göçe tabi tutulan azınlık bir kitle de bulunmaktadır. Bu durumda olan bireyler zorunlu göçe tabi tutuldukları için içgüdüsel olarak kaynak ülkeye özlem duymaya eğilimli oldukları gözlemlenmiştir.

Benim daha çok ailem, annem babam dönmek istediği için Türkiye’ye... Büyük bir rol oynadı (A6, Kadın, Hollanda).

İtici Etkenler

Ayrımcılık

Kişilere Türkiye’ye göç etme kararları sorulduğunda ise hiç kimse itici gerekçelerden bahsetmemiştir çünkü çekici etkenler itici etkenlerden her zaman daha etkilidir. Genellikle itici etkenler kaynak ülkede karşılaşılan ayrımcılık, dışlanma veya önyargılardan ötürü ortaya çıkmaktadır (Öner, 2015, s. 268-269). Her ne kadar bireyler bu etkenleri göçü tetikleyen nedenler olarak dile getirmemiş olsalar da önemli oranda önyargı ve ayrımcılıktan bahsedilmiştir:

Ya tabi hani, ismimiz olsun, görünümümüz olsun vesaire bir yabancı olduğumuz belli oluyordu. Bu konuda tabi okuldan başlayan bir dışlama, bir ayrımcılık söz konusuydu (A1, Erkek, Fransa).

Hedef kitle okulda öğretmen tarafından, iş başvurularında işveren tarafından doğrudan hem ayrımcılığa uğramış hem de bireyleri “yetersiz” hissettirecek “küçümseyici” davranışlarla karşı karşıya kalmışlardır. Göçmen kökenlilere yönelik ayrımcılık her ne kadar yapısal anlamda değişkenlik gösterse, cinsiyet göstermeksizin her dört ülke için de geçerlidir. Özellikle dış görünüşün dışlanma ile ilişkilendirildiği mesela başörtüsü olan birisinin daha çok ayrımcılığa maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Tüm hedef kitle Avru-

pa'da ayrımcılıkla mücadele etmek durumunda kalmamıştır ancak hedef kitlenin 2/3'si bu durumdan etkilendiğini dile getirmiştir. Bu önemli bir oran olarak değerlendirilmektedir ve bu nedenle itici etken olarak önemli bir yere sahiptir.

Düşük Aidiyet Duygusu

Türkiye'ye olan aidiyet duygusu ne kadar yüksekse Avrupa'daki ülkeye olan aidiyet duygusunun da aynı oranda düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu kapsamda, Avrupa Birliği vatandaşlığı ise daha çok rasyonel anlamda avantajları çerçevesinde ele alınmıştır, mesela seyahat özgürlüğü gibi:

Alman vatandaşlığı yoksa böyle kimlik oluşturmakta hiçbir anlam ifade etmiyor (A9, Kadın, Almanya).

Çifte vatandaşlığa sahip hedef kitlenin aslında her iki kültürün de bir parçası olduğu ancak Avrupa ülkesine olan aidiyet duygusunun zayıf, Türkiye'ye olan aidiyet duygusunun yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Sosyal Ağlar ve Bir Kolektif Kimlik Olarak Avrupalı Türkler

Hedef kitlenin büyük bir kısmı göçmen kökenli kişilerin ikamet ettiği yerleşkelerde yaşamaktadır. Söz konusu mahalleler genellikle banliyöler olarak adlandırılmaktadır ve burada yaşayan bireylerin sosyal ağları da göçmen kökenli kişilerden oluşmaktadır:

Hani bir banliyöde oturuyorduk Strazburg'da o yüzden... Tabi arkadaşlar daha çok yabancıydı ama Fransız değildi (A1, Erkek, Fransa).

Göçmen kökenli ailelerin yaşadıkları mahallelerde yaşamak, sosyal ağların da aynı çevreden oluşmasını sağlarken yerel toplum ile irtibatın kesilmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede yerel topluma açılan kapıya erişim bazıları için okuldan bazıları içinse yüksek öğrenimden geçmektedir:

O Fransız arkadaşları diyebileceğim sadece Master'da oldu (A10, Kadın, Fransa).

Eğitim bazında, yakın hissettiğim arkadaşları yabancıydı çünkü hani üniversiteden arkadaşlarımdı ve ben üniversite de tek Türk'tüm mesela (A8, Kadın, Fransa).

Daha çok yerel kökenli halkın yaşadığı mahallelerde yaşayan bireyler ise daha çok o mahallenin insanları ile aynı okula gittikleri için hep yerel kökenli arkadaşlara sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Türk kökenli arkadaşlıklar ise çoğunlukla “aile dostu” ağı sayesinde edinildiği için her zaman kişilerin

hayatlarında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Özellikle Türk kökenli arkadaşlarla paylaşılan ortak kolektif kimlik kültürü onlarla birey arasında kurulan bağa daha özel ve ayrıcalıklı bir anlam kazandırmıştır:

Ama biz mesela Türk mahallesi diye bilinen yerden çok uzakta bir yerde yaşıyorduk. Sadece hatta Türk mahallesine markete gidiyorduk, Türk ürünleri almak için onun dışında... Zamanımızın büyük bir çoğunluğu kardeşimle okulda geçtiği için işte sabah 8:00'den akşam 6:00'ya kadar zaten okuldaydık ve orada çoğu insan işte Fransız, Belçikalı vesaire yabancıydı. O yüzden çok çok az Türklerle haşır neşir oluyorduk sadece aile dostu olarak görüştüğümüz insanlar arada misafirlige gelirse... (A3, Kadın, Belçika).

Sonuç olarak Avrupa'da göçmenler ve göçmen kökenliler ile yerliler arasındaki mekânsal ayırım hala çok keskin bir şekilde bireylerin sosyalleşme süreçlerini etkilemekte ve ev sahibi toplum ile göçmen kökenli bireylerinin iletişimini asgari dereceye düşürmektedir.

Türkiye'ye geldikten sonra oluşturulan sosyal ağlar göstermektedir ki eğer birey Türkiye'de yüksek öğrenim görmüşse sosyal çevresinin bir kısmını okuldan oluşturmuştur veya iş yerinden arkadaşlıklar edinmiştir. Hedef kitlenin en önemli sosyal ağını ise Avrupalı Türkler ile kurduğu sosyal ağ oluşturmaktadır. Avrupa'dan gelenler ile kurulan bağ yine bireyin göç geçmişi ile özdeşleşmektedir. Bireysel anlamda, kolektif kimlik farkındalığı Türkiye'ye geldikten sonra oluşmuştur. Türkiye'ye göç ettikten sonra, bireyler yurtdışından gelen kişiler ile iletişimlerinin daha kuvvetli olduğunu ve onlarla daha iyi anlaştıklarının farkına varmışlardır. Bunun aksine, yereldeki Türk vatandaşları ile bazı konularda anlaşamadıklarını fark etmişlerdir. Kişiler hem kendilerini farklı olarak tanımlarken hem de yerel toplumu farklı olarak değerlendirmişlerdir:

Şöyle aslında ilk başta böyle olacağını tahmin etmemiştim ama sonradan fark ettim ki en çok vakit geçirdiğim insanlar. Yurtdışında büyümüş, kişiler çünkü onlarla... Yani bir uyumda farklı tuttuğunu fark ettim böyle olacağını tahmin etmiyordum ama gerçekten buraya geldikten sonra onun aslında çok büyük bir farklılık kattığını gördüm (A3, Kadın, Belçika).

Bireyler Türkiye'de yaşayan toplumun kolektif kimliği ile kendini özdeşleştirememiştir. Bir toplumun bireyleri ile iyi anlaşabilmek ve kolay iletişim kurabilmek için o toplumun kültürel değerlerini anlamak ve çözmek bazen yetersiz kalmaktadır, bunun için söz konusu kültürel değerlerin benimsenmesi ve özümsemişi gerekir. Bunun aksine kolektif kimlik kapsamında Avrupalı Türklerin ortak geçmişi ve toplumsal hafızası grup içerisinde bir-

leştirci bir özelliğe işaret etmektedir (Özdil, 2018, s. 393). Ortak geçmişin en önemli kıstası ise bir süre yurtdışında zaman geçirmiş olmaktır:

Ama yurtdışında belli bir zaman geçirmiş insanlarla böyle gerçekten... Yani bir şekilde bir yerden böyle uyumun daha kolay tuttuğunu, yani bakış açılarımızın daha kolay tuttuğunu fark ettim ve yani bilinçli olarak yaptığım bir şey değildi ama sosyal çevrem oluştuktan sonra baktığımda aslında en çok vakit geçirdiğim insanların yurtdışında belli bir zaman geçirmiş insanlar olduğunu fark ettim (A3, Kadın, Belçika).

Kişiler tarafından bu zamana kadar geliştirilen davranış biçimleri toplumun davranış kalıpları ile çeliştiği için bu durum bireyin uyum sorunu yaşamasına neden olmuştur (Yavuz, 2013, s. 515-616). Bu anlamda birey kolektif kimliğe olan aidiyet duygusundan ötürü (Karaduman, 2010, s. 2887) toplumsal hafızanın paylaşılabilceği insanlarla bir araya gelerek hem kendi geçmişini canlı tutmakta hem de kendine Avrupalı Türk kimliği ile kabul gördüğü bir ortamda var olma şansı vermektedir:

Adapte olamadım fazla böyle insanlarla, burada hani yaşayan... Bilmiyorum denedik yani, denemedim değil ama anlaşımadım yani (A9, Kadın, Almanya).

Aidiyet ve Ayrımcılık Arasında Kimlik

Dışlanma ve ayrımcılık kişinin dini ve milli kimliğini koruma eğilimi geliştirmesine sebep olmaktadır (Başkurt, 2009, s. 85). Dışlanmaya maruz kalan hedef kitle, sosyal bütünleşme çerçevesinde milli kimliği, kolektif kimlik olarak benimsemiştir. Bu durum ise milli kimliğe yüklenen aidiyet duygusu ile ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında, kişiler tarafından Avrupa kimliğinin bireyin kendini ait hissetmediği kimlik olarak ön plana çıkması, Avrupa ülkelerine olan milli kimliğin zayıf olduğunu göstermektedir:

Hollanda vatandaşlığımı daha çok bir belge olarak gördüğüm için olabilir. Türk vatandaşlığımla daha çok bir duygusal bağ var diyebilirim (A5, Kadın, Hollanda).

Avrupa kimliği çoğunlukla seyahat özgürlüğü, entelektüel ve kültürel sermaye ile özdeşleşirken, Türk kimliğine daha sübjektif ve duygusal değerler atfedilmektedir. Bu anlamda Avrupa kimliği daha çok kişinin rasyonel değerlerini tanımlamaktadır. Türk kimliği ile özdeşleşen sübjektif değerlerin sembolik olarak var olduğu yerler ise daha önce de belirtildiği üzere aile ve ev ortamıdır:

Bizim ailemizin de Türk kültürüne yakın ve bağlı olduğundan dolayı biz de tabii ki Türk kültürüne daha yakın kendimizi hissediyoruz (A1, Erkek, Fransa).

Bu çerçevede Türk kimliği Türk kültürü ile özdeşleşen bir kavram haline gelmiştir. Ev ortamında konuşulan Türkçe dili, ailenin sosyal çevresinin çoğunlukla Türk ailelerinden oluşuyor olması ve yaz tatilleri için herhangi bir alternatif düşünülmemesinin, rotanın Türkiye'ye çevriliyor olması milli kimliği canlı tutan unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte milli kimlik dışında Türkiye'ye yönelik ulusal aidiyet duygusunun da hedef kitle tarafından benimsendiği gözlemlenmektedir. Bireylerin doğuştan gelen bir aidiyet olarak algıladıkları ulusal kimlik, Türkiye'ye ve devletine olan aidiyet duygusunu da pekiştirmektedir (Bauman, 2017, s. 33). Ulusal kimlik bireyler tarafından içselleştirilerek Avrupa'da korumaya altın alınması gereken bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Aslında birey yurtdışında ulusal kimliğini yani Türkiye vatandaşlığı kimliğini temsil etmekte ve onun yurtdışında savunuculuğunu yapmaktadır. Türkiye'ye gelince de aynı şekilde Avrupalı Türklerin kolektif kimliğinin yetkililer tarafından sahiplenilmemesi, hayal kırıklığı yaratmıştır:

Şimdi Almanya'da yaşarken tabii ki Türkiye benim yalancı cennetimdi. Böyle sığınabileceğim, her zaman benim arkamda olan, beni kuruyup kollayan bir memleket olarak görüyorsunuz. Ama buraya gelince öyle olmadığını fark ediyorsunuz... Yani hiç kimseniz hani. Fark etmez Almanya'dan mı gelmiş, işte burada mı doğup büyümüş önemli değil. Hani sadece bir şeyi... Hani sadece kimliğiniz var diye bir özelliğiniz yok yani. Nasıl desem... Hani... O kadar ümitlerle geliyorsunuz ki aslında bir hiçsiniz yani kimsenin umurunda değilsiniz açığı. Kimse sallamıyor. O çok kötü bir şey. Hani o... Orada siz o kadar mesela Türkiye'yi koruyun, Türk insanına karşı hiçbir şekilde bir şey denmesine müsaade etmezken burada hiçbir şekilde birisi kalkıp sizin için sesini yükseltip hani sizi koruması." (A9, Kadın, Almanya).

Dini kimlik de milli kimlik gibi toplumsal bir kimliktir ve Türkiye toplumu özelinde milli kimlik ile dini kimlik birbirini tamamlayan unsurlardır (Özdil, 2018, s. 394-395). Avrupalı Türkler için de durum aynıdır, milli ve dini kimlik tek bir kolektif kimliğin parçası gibidirler. Aslında hem dini kültürün hem de milli kültürün iç içe girdiği ve birbirine karıştığı toplumsal bir kimlikten bahsedilebilir:

Ya sanırım dini kimlik yüzünden biraz daha Türk kültürü baskın gibi (A3, Kadın, Belçika).

Dini kültürüm var, Müslümanım, dindarım. Yeme içme alışkanlıklarım falan Türkler gibi (A11, Kadın, Fransa).

Dini kimlik ayrıca Avrupa'da dışlanma unsuru olarak ön plana çıkmaktadır (Abadan Unat, 2015, s. 42), özellikle bu anlamda dış görünümüne dikkat

çekilmiştir, dışarıdan “yabancı” gibi görünmenin veya “Müslüman” gibi görünmenin ayrımcılığa sebebiyet verdiği dile getirilmiştir:

Şunu söyleyebilirim ben bayanım, kapalıyım yani dinimi yaşıyorum... Yani gösteriyorum daha doğru, yaşıyorum demeyeyim de gösteriyorum dışardan hani bakan benim Müslüman bir bayan olduğumu anlar çünkü örtülüyüm. O açıdan zorluklar çektim tabii ki, bu durum kapandığım ilk günden itibaren başladı diyebilirim... Bir de tabii hani Türk olmak... Sadece Müslüman kimliği değil, Türk olma kimliği de etkiliyor (A2, Kadın, Fransa).

Avrupa’da Sosyal Uyum ve Ayrımcılık

Hedef kitlenin önemli bir oranı Avrupa’da sosyal uyum anlamında hiçbir zorlukla karşılaşmamıştır çünkü zaten hedef kitle sistemin içinde varlığını sürdüren ve bu anlamda ulusal ve yerel vatandaşlık haklarına sahip olan bireylerdir. Başka bir deyişle ‘sosyal uyum’ faaliyetlerine gerek duymaksızın hedef kitle zaten devlet tarafından sunulan tüm kamu hizmetlerine erişim sağlamaktadır, vatandaşlık haklarını özgürce kullanmaktadır ve sistemin bir parçasıdır. Hedef kitlede bunun bilincindedir ve artık “entegrasyon” başlığı altında anılmaktan rahatsızlık duymaktadır:

Ah entegrasyon, öyle bir şey yok. Orada doğup büyüyen bir insan hiçbir şekilde entegre olmasına gerek yok. O zaten o sistemde doğup büyüdüğü için oraya adapte olmasına gerek yok, o zaten o sistemin bir parçası. Öyle kabul edilmesi lazım ama kabul edilmediği için o çocuk dışlandığı için farklı bir kimlik oluşturup sonra bir sorun şekline... sorun haline geliyor. Aslında bunun gerçekten Almanya’daki eğitim sistemi olsun işte yabancılar... Yabancı demeyeceğim çünkü yabancı değil bu insanlar, bu insanlar... Ben üçüncü kuşak nesilim şu anda dördüncü nesil yaşıyor Almanya’da. Yani bu insanlar yabancı değil artık. Bu insanlar oranın bir parçası. Yani bunu değiştirmek lazım (A9, Kadın, Almanya).

Hedef kitle vatandaşlık hakları dışında çok fazla sosyal faaliyetin içinde de yer almıştır ve bu anlamda kendini ifade edebileceği sosyal alanlar bulmuştur. Bu anlamda hedef kitle nezdinde sosyal uyumun en önemli etkenlerinden bir tanesi “toplumsallaşma” alanlarında kendini özgürce ifade edebilmektedir:

Yok orada o kadar sorun yaşamadım. Spor yaptım, faaliyetlerde bulundum, derneklere işlerine girdim hani sosyal aktivite giriyorsa... Evet her zaman istediğimi yapabildim (A10, Kadın, Fransa).

Çünkü en önemlisi dil, iki dil içerisinde büyüdüğüm için özellikle ilkokul, lise yani var olan eğitim Almanca olduğu için kendimi de Almancada ifade etmekte zorlanmadım. O anlamda da uyum açısından sıkıntı yaşamadım (A4, Erkek, Almanya).

Veriler bireylerin sosyal uyum konusunda hiçbir sorun ile karşılaşmadığını gösterse de bireylerin topluma ve sisteme uyumu dışında yerel toplumun kabulünün düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum ise ayrımcılık olarak kendini göstermektedir. Doğrudan fiziksel bir ayrımcılıktan değil ancak ‘rahatsız edici’ ve bireyin kendini farklı hissetmesine sebep olacak davranışlar ön plana çıkmıştır:

Ya tabi hani, ismimiz olsun, görünümümüz olsun vesaire bir yabancı olduğumuz belli oluyordu. Bu konuda tabi okuldan başlayan bir dışlama, bir ayrımcılık söz konusuydu (A1, Erkek, Fransa).

Sosyal yaşama uyumda bireylerin çoğunlukla herhangi bir sorun ile karşılaşmadığı gözlemlenmiştir. Bireylerin kamu hizmetlerine erişim sağlayabiliyor olması, yerel dil becerilerinin yüksek olması ve toplumsallaşma alanlarından istedikleri gibi faydalanabiliyor olması sosyal bütünleşmeyi sağlayan önemli unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Ancak yerel toplumun kabulünün hala düşük olması hem bireylere karşı toplum tarafından ayrımcı davranışların eylemleştirilmesine sebebiyet vermektedir, hem de bireyleri kamu kurumlarının uyguladıkları sistematik ayrımcılığa maruz bırakmaktadır. Ayrımcı eylemler ise göçmen kökenli vatandaşları “küçümseyen” veya kendilerini “yetersiz” hissettiren davranışlar şeklinde yansıtılmaktadır.

Türkiye’de Sosyal Uyum ve Kimlik

Hedef kitlenin Türkiye’deki uyum sürecini değerlendirirken özellikle aidiyet duygusu ön plana çıkmıştır. Uyum sürecinde bireyler her ne kadar idealize ettikleri Türkiye ile gerçekte var olan Türkiye arasındaki farklılıkları gördükten sonra hayal kırıklığına uğramışlarsa da kimliklerinin bir parçasını Türkiye’de tamamlama fırsatı bulmuşlardır. Bu çerçevede, ulusal kimlik bağlamında bireyler Türkiye’ye geldikten sonra Türkiye’ye olan aidiyetlerini bir his olarak “tanıdıklık” üzerinden değerlendirmişlerdir. Ayrıca bireyler aidiyet duygusuyla bağlı oldukları ülkeye göç ettikleri için kendilerini güvende hissetmişlerdir:

Tanıdıklık gerçekten yani o, zaten o aidiyet hissinin başta olması ve aslında geri dönüyor olmak. Yani baştan buraya taşınıyor değil de sanki zaten buradayım ama geri dönüyormuşum hissi. O tanıdıklık işte... Dilin tanıdıklığı, insanların bir şekilde... Kültürün tanıdıklığı işimi kolaylaştırdı (A3, Kadın, Belçika).

Sosyal ilişkilerde bireysel sınırların esnek olması insanlar arası dayanışmayı arttırmış ve sosyal bütünlemeyi kolaylaştırmıştır. Aileleri ile birlikte

veya aynı şehirde yaşayan bireyler içinse aile desteği yine sosyal uyumu kolaylaştıran bir etken olarak ön plana çıkmaktadır. Arkadaş çevresi ile edinilen sosyal ağ da Türkiye'ye alışma sürecinin daha kolay atlatılmasına ve sosyal uyumun hızlandırmasına katkı sağlamıştır:

Yani yabancılarla komşuluk ilişkisi yok denilecek kadar az. Türkiye'de o var mesela şu an alt katta bir komşum var mesela sürekli gidip geliyoruz ya bunu İngiltere'de yapmam ya da bulmam mümkün değildi. İşte yemeğim olmuyor, yemek veriyor ben ona bir şey yolluyorum, işte eksikliği oluyor geliyor benden istiyor vesaire. Bunlar çok güzel şeyler gerçekten (A2, Kadın, Fransa).

Her ne kadar kuralların Avrupa'da daha katı olması kurumların kurumsallaşmasını ve düzeninin daha sağlıklı işlenmesini sağlasa da Türkiye'deki kurumsal esneklik de bazı durumlarda yaşamı kolaylaştırmaktadır:

Ya bence Fransa'daki kurallar daha katı mesela burada daha esnek olabiliyor bir... Hani her türlü izin alıp çıkabiliyoruz, hani mesela doktora gidilecek hani izin alıp çıkabiliyorsunuz. Fransa'da bence öyle bir ihtimal daha zor. Fransa'da da iş deneyimim yok şimdi yalan da söylemeyeyim ama daha... Kuralların daha katı olduğunu düşünüyorum Fransa'da (A10, Kadın, Fransa).

Avrupa'da dile getirilen ayrımcılık ve özellikle dini aidiyete karşı ayrımcılığın Türkiye'de yaşanmıyor olması hatta bireylerin daha özgürce dinlerini yaşayabiliyor olması yine uyum sürecini kolaylaştıran bir unsur olarak değerlendirilmiştir:

O anlamda tabii, burada çoğunluk Türkiye'de yaşadığım toplum kitle olarak çoğunluğu benim dini yaşam hayatıma daha yakın olmasından dolayı... Örneğin burada her yerde ibadet edebileceğin mekânlar bulunuyor veya burada ibadet ettiğinizde gariptenmiyor veya bunu açıklamak zorunda kalmıyorsunuz. Tabii ki yani o avantaj evet, o kolaylık burada Türkiye'de mevcut (A4, Erkek, Almanya).

Sonuç itibarıyla, bireylerin Avrupa'da ayrımcılığa maruz kalan etnik ve dini kimlikleri Türkiye'de kendine özgürce ifade edebilme alanı bulmuştur. Türkiye'ye geldikten sonra her ne kadar birey hayal ettiği Türkiye'yi ve toplumunu bulamamış olsa da uyum süreci bireye kimliklerini, aidiyetini ve kültürel değerlerini tekrar gözden geçirme fırsatı vermiştir.

Türkiye'de Çalışma Hayatına Uyum

Hedef kitle profesyonel hayatına Türkiye'de başlamıştır ve “işyeri” insan ilişkilerinin başka bir boyuta ulaştığı, belli başlı stratejilerin geliştirildiği ve kişinin yüzünü kaybedebileceği bir alandır (Goffman, 2017, s. 15). Söz konusu stratejik dengeler ve “itibar” unsuru iş yerindeki kimlik oluşumunda

önemli bir etkidir. Hedef kitle Avrupa’da yaşarken tam zamanlı iş hayatına katılım sağlamamıştır sadece yarı zamanlı işlerde çalışmıştır. Türkiye’ye geldikten sonra ise hedef kitlenin büyük bir kısmı kamu kurumlarında tam zamanlı çalışmaya başlamıştır ve bu nedenle profesyonel hayatla ilgili sorulara çekinerek cevap vermişlerdir. Özellikle iş yerinde “memnuniyet” sorusu kişilerin çok kısa ve net cevaplarla geçiştirdiği bir soru olmuştur. İçtenlikle işlerini sevenler ise bunu açıkça uzun cümlelerle ifade etmişlerdir. Memnuniyet nedenleri ya bireylerin işlerinin yurtdışı ile bağlantılı olmasından ya da işlerinin göç kimlikleri ile özdeşleşiyor olmasından kaynaklanmaktadır.

İş arkadaşlarıyla ilişkiler olumlu olarak değerlendirilse de genellikle çekingin bir tavır sergilenmiş ve bu soru geçiştirilmiştir. İş yerindeki çalışma alanını göç kimliği ile ilişkilendirebilen bireylerin iş arkadaşlıkları da göç geçmişine sahiptir ve bu durum iş yerindeki iletişimi kolaylaştıran bir unsur olarak değerlendirilmektedir:

Genel olarak Türkiye’deki çalışma ortamı ile ilgili fazla bir şey söyleyemem ama kendi çalışma ortamım... Muhtemelen o yüzden de kolay uyum sağladım. Çoğunluğu yurtdışından geldiği için uyum sağlaması da çalışma hayatı da benim için zor olmadı diyebilirim. Hani beni anlayan, benim gibi çoğu yurtdışından gelen çalışma arkadaşlarım olduğu için çok da yardımcı oldular. O anlamda çok sıkıntı çekmedim, memuriyetin getirdiği ya da kamuda çalışmanın getirdiği bazı şeyler oldu... Bilmediğim burada öğrendiğim, burada farkına vardığım şeyler (A5, Kadın, Hollanda).

İnsan ilişkilerinde toplumsal anlamda Türkiye’deki bireysellik sınırlarının yeterince keskin olmaması bazıları için olumsuz bir durum olarak değerlendirilmiştir. Özellikle profesyonel anlamda bireysel sınırlar korunmadığında, iş yerinde bu durumun sorun teşkil edeceği düşünülmektedir. Bu nedenle bazı bireyler iş ortamından arkadaş edinmenin etik olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca Türkiye’deki iş etiği, düzen ve çalışma prensiplerinin yurtdışındakinden farklı olduğu ve bu anlamda da kişilerin zorluklar ile karşılaştıkları dile getirilmiştir:

Ya şöyle, yani çalışma arkadaşlarımdan, çevremden memnunum ama çalışma düzenine gelecek olursak... Yani işte yurtdışındaki mesela çalışma etiğinden, çalışma düzeninden farklı bir düzen olduğunu yavaş yavaş öğrendim ve bu Türkiye’deki çalışma düzenine alışma süreci yaşadım... Yani mesela iş düzeni olarak da Türkiye’de mesela işlerin biraz daha böyle... Bir şekilde günü kurtarma şeyiyle yürümesi ama yurtdışındaki düzenin gerçekten çok sistematik, böyle her şeyin kâğıt üzerinde... Tabi bunun da dezavantajları var ama yani... Evet aynen, uzun vadeli hedeflerin olması vesaire. Burada biraz daha böyle kısa vadeli ve işte insanlar üzerinden yürüyen mesela bir düzen var. Hâlbuki yurtdışında biraz daha işler ve kurallar üzerinden yürüyor. (A3, Kadın, Belçika).

Türkiye'de veya Yurtdışında Gelecek

Türkiye'ye göç sonrası kişilerin kendilerini “evlerinde” gibi hissedeceği duygusu hedef kitleyi yanılığa ve hayal kırıklığına uğratmıştır. Buna rağmen genel itibarıyla kişiler Türkiye'deki hayatlarından memnun olduklarını ifade etmişlerdir ancak geleceğe dair beklentilerinin olduğunun da altını çizmişlerdir:

Şimdilik Türkiye'de ama yarı bize ne getirir bilmiyorum. O yüzden kapıları da hiç kapatmıyorum. Hollanda'ya yönelik ya da herhangi başka bir ülkeye yönelik. Ama şimdilik burada (A5, Kadın, Hollanda).

Bu anlamda, kişiler şu anda Türkiye'de kalabileceklerini ancak uzun vadede çeşitli nedenlerden dolayı yurtdışına gidebileceklerini dile getirmişlerdir. Bazıları kendi eğitimleri veya çocuklarının eğitimleri için yurtdışına gidebileceklerini söylemişlerdir. Bazıları ise kariyer planlaması anlamında yurtdışına gidebileceğini ifade etmiştir. Özellikle bireyler kariyer hayallerini nerede gerçekleştirebilme imkânı bulurlarsa oraya gitmeyi arzulamaktadırlar.

Son olarak Türkiye'yi yurtdışında temsil etmek isteyen bir grup bulunmaktadır. Bu kararda ulusal ve milli kimliğin baskın olduğu gözlemlenmektedir. Bu çerçevede bazı bireyler Avrupa'da henüz okula giderken yurtdışında Türkiye adına görev almayı hayal etmişlerdir. Başka bir deyişle, birey çok küçük yaşlarda milli kimliğini Türkiye'ye olan aidiyeti üzerinden şekillendirmişdir:

Eğitime başladığım andan itibaren tek bildiğim şey şuydu hani eğitimimi ve yabancı dilimi Türkiye adına kullanmak istiyorum. Hani çünkü bu çok büyük bir şans hani böyle yurtdışında doğup büyüyünce, hani Türkçenin yanı sıra ana dil seviyesinde konuşabildiğiniz bir dil var (A8, Kadın, Fransa).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma yurtdışında doğmuş Türk vatandaşlarının geriye göç kararında kimlik, aidiyet ve bilinçli beyin göçü kavramlarının çok etkili bir rol oynadığını göstermektedir. Hedef kitle tarafından gerçekleştirilen göç toplumsal hafızanın geriye göçü olarak da tanımlanmaktadır. Emek göçü ile yurtdışına geçici olarak giden ancak dönemeyen Türk vatandaşları yerine kendi çocukları ve torunları geriye göç ederek onların emek göçüne dair toplumsal hafızasını Türkiye'de canlı tutmaktadırlar. Hedef kitlenin Türkiye'ye göçü ayrıca bilinçli beyin göçü niteliğini de taşımaktadır. Avrupa'da sistematik dışlanmaya maruz kalan hedef kitle, iş piyasasına Türkiye'de daha

kolay dâhil olacağına ve Avrupa iş piyasasında maruz kalacağını düşündüğü cam tavan engelini de bu şekilde aşabileceğine inanmıştır. Genel anlamda bireyin Türkiye'ye göç kararında hem itici hem de çekici nedenler etkili olmuştur. Özellikle Avrupa'daki ülkeye duyulan aidiyet duygusunun düşük, Türkiye'ye duyulan aidiyet duygusunun yüksek olması hem itici hem de çekici neden olarak değerlendirilmiştir. Göç kararında, bilinçli beyin göçü ve bazıları için ise zorunlu göç çekici nedenler olarak ele alınmıştır. Avrupa'ya duyulan düşük aidiyet duygusu ve ayrımcılık itici nedenler olarak analize dâhil edilmiştir. Bu çerçevede bireyin her iki ülkeye olan aidiyet duygusu hem aile içi sosyalleşme hem de okul üzerinden değerlendirilmiştir. Aile içi sosyalleşmenin sürekli Türkiye'ye olan aidiyet duygusunu canlı tuttuğu ve kültürel değerlerin aktarımında da çok etkili olduğu gözlemlenmiştir. Okul ise Avrupalı Türkler açısından entelektüel sermayeye çok fazla katkıda bulunan bir kurumdur ancak sistematik olarak hedef kitleye yönelik ayrımcılık uygulayan bir kurumdur. Bu çerçevede, Türk kültürüne yüklenen duygusal aidiyet bağları göz önünde bulundurulduğunda okul çatısı altında ve diğer kamu alanlarında bireyin kültürel kimliğinin kabul görmüyor olması, Türkiye'ye olan aidiyet duygusunun yüksek, Avrupa ülkesine olan aidiyet duygusunun düşük olmasına neden olmaktadır.

Aidiyet kavramı üzerinden sosyal ağlara yüklenen anlamlar da ele alınmıştır. Bu kapsamda, bireyin sosyal çevresinin Avrupa'da yaşadığı mahalleye göre şekillendiği gözlemlenmiştir. Eğer birey göçmen kökenli bireylerin yaşadığı banliyölerde yaşıyorsa, sosyal çevresi de ona göre çok etnikli, çok kültürlü ve farklı milletlerden oluşmaktadır. Eğer birey daha çok yerel toplumun yaşadığı mahallelerde yaşıyorsa sosyal çevresi de daha üst sınıf yerel toplumdandır. Bu durum bireyin göçmen kökenli vatandaşlara ve Türkiye kökenli topluma erişimini kısıtlamaktadır. Bireylerin Türkiye kökenli arkadaş çevresini ancak Türkiye kökenli aile dostlarının çocukları aracılığıyla oluşturabilmektedir. Dolayısıyla Avrupa'da mekânsal ayrımın hala sosyo-ekonomik anlamda çok keskin olduğunu gözlemlenmiştir. Göçmen kökenli bireylerin ise daha çok şehrin çeperlerine banliyölere itildiği, yerel üst sınıfın ise sosyo-ekonomik olarak daha donanımlı semtlerde yaşadığı anlaşılmıştır. Bu durum ise bireylerin sosyal ağlarını kültürel anlamda çeşitlendirmekte veya kısırlaştırmaktadır. Türkiye'de ise hedef kitlenin en önemli sosyal ağı Avrupalı Türklerden oluşmaktadır. Söz konusu ağ aracılığıyla hedef kitle kolektif bir kimlik oluşturmayı başarmış ve kolektif kimliğini sosyalleşme aracına dönüştürmüştür. Bu sosyalleşme alanı ise bireye geçmişini

canlı tutabileceği ve Avrupalı Türk kimliğini özgürce ifade edebileceği bir alan sağlamaktadır. Avrupalı Türkler ayrıca Avrupa'da inşa ettikleri “Türklük” algısı ile birlikte Türk toplumunu ve davranışlarını bir standarda oturtmuşlardır. Bu çerçevede Türkiye ve toplumunu çok fazla idealize etmişler ve sosyal bütünleşmeyi bireyler arası mekanik dayanışma üzerinden hayal etmişlerdir. Türkiye'ye göç ettikten sonra Türkiye'deki toplumun davranış biçimlerinin ve etik algısının kendi standartlaştırılmış algısından farklı olduğunu anlayan hedef kitle hayal kırıklığına uğramış ve Türkiye toplumu ile özdeşleşen kültürel değerleri ile toplumsal ve bireysel sınırlarını tekrar gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Kolektif kimlik aynı zamanda uluslaşma topluluk olarak tanımlanmaktadır çünkü bireylerin Avrupa kültürünü korumasında önemli bir rol oynamaktadır. İki ülke ile “uluslaşma” düzeyde bir bağa sahip olmak bireyler için hem iki ülkeye yabancı olmak hem de parçası olmak anlamına gelmektedir.

Kimlik oluşumunda özellikle milli ve dini kimliğin etkili olduğu gözlemlenmiştir. Milli kimlik, Türkiye'ye olan aidiyet duygusu ile eşleştirilmiş ve aile içi sosyalleşme kurumu tarafından desteklenmiştir. Dini kimlik, milli kimlik ile tek kimliğin bir parçası haline gelerek hedef kitle tarafından benimsenmiştir. Bu çerçevede, hedef kitlenin milli ve dini kimliklerinin Avrupa'da ayrımcılığa maruz kaldığı ve bireylerin kimliklerini özgürce ifade edebilmelerinin önünde engel teşkil ettiği gözlemlenmiştir. Sosyal uyum anlamında bireylerin günlük hayatta karşılaştıkları sorunlar ve kolaylıklar her iki ülke için çapraz değerlendirmeler çerçevesinde ele alınmıştır. Avrupa'da bireyler yerel vatandaşlığa sahip oldukları için sistemin bir parçasıdır ve sosyal uyum politikalarına gerek duymaksızın kamu hizmetlerine erişim sağlamaktadırlar. Hedef kitle sayısal anlamda da spor ve müzik etkinlikleri veya kültürel faaliyetler gibi geniş toplumsallaşma alanları ile donatılmıştır. Yerel toplumun göçmen kökenli vatandaşları kabulünün ise düşük olduğu gözlemlenmiştir, bu durum göçmen kökenli vatandaşların toplum içinde dışlanmaya maruz kalmalarına neden olmaktadır. Türkiye'de ise hedef kitle toplumsal uyum anlamında kamu hizmetlerine erişim konusunda sorunlar ile karşılaşmıştır. Kamu hizmetlerine nasıl erişim sağlayacağını bilmeyen hedef kitle, bilgilendirme ve yönlendirme araçlarının yetersiz olduğuna ve bürokratik süreçlerin çok uzun olduğuna değinmiştir. Bunun aksine, Avrupa'da kamu hizmetleri kolay erişilebilir yapılar olarak değerlendirilmiştir. Kamu hizmetlerine erişim zaman içerisinde hizmetin nereden sağlandığını ve sistemin nasıl işlediğini öğrendikçe birey için kolay bir hale gelebilir. Bu

nedenle bireyler her ne kadar uyum sürecinin en başında kendi alışkanlıklarında direnmiş olsalar da kamu hizmetlerine ne şekilde ulaşabileceklerini öğrenmişler, zamanla alışkanlıklarını değiştirmişler ve sosyal uyum sağlamışlardır. Çapraz değerlendirme kapsamında, Avrupa ülkesinde ayrımcılık nasıl bir sorun alanı olarak tanımlandıysa, Türkiye'ye olan aidiyet duygusu ve tanıdıklık hissi bireye Türkiye'de günlük yaşamında güven veren bir durum olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede, bireyin Avrupa'da ayrımcılığa uğrayan milli ve dini kimliği, Türkiye'de kendini ifade edebileceği bir zemin bulmuştur. Türkiye'de özellikle aile bağları, arkadaşlık çevresi, iş arkadaşlıkları ve komşuluk ilişkileri gibi sosyal ağlar da toplumsal uyumu kolaylaştıran unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Sosyal yaşamı kolaylaştıran bir diğer öge de hizmet sektörünün sürekli erişilebilir olmasıdır, bu durum hem sosyalleşmeyi arttıran bir unsur olarak hem de çalışan bireyler için avantajlı bir durum olarak ele alınmıştır. Türkiye'de çalışma hayatına uyum ise etik kuralların öğreniminden geçmektedir. Etik kurallar, bireyin hem iş yerindeki stratejik çatışmaları çözmesi hem de iş yerinde kendine bir yer edinebilmesi için önemli bir rol oynamaktadır. Hedef kitle her ne kadar daha önce Avrupa ülkesinde yarı zamanlı çalışmış olsa da Türkiye'ye göç ettikten sonra tam zamanlı çalışma hayatına ilk defa dâhil olmuştur. Hedef kitlenin çoğunluğu ise kamu kurumlarında çalışmaktadır ve bu nedenle hem iş yeri memnuniyeti hem de iş arkadaşları ile olan iletişimlerine ilişkin çok fazla bilgi alınamamıştır, bireyler bu konuları olumlu şekilde geçiştirmeyi tercih etmişlerdir. Hedef kitle uzun vadede çocuklarının eğitimi veya kariyer planlaması kapsamında yurtdışında tekrar göç edebileceğini ifade etmiştir. Gelecek, eğitim ve kariyer kaygısı dışında Türkiye'de uyum süreci bireylerin büyük bir kısmı için başarılı bir şekilde tamamlanmıştır.

Son olarak bireyler Avrupa'da yaşarken kendilerini Türkiye'ye ait hissederken, Türkiye'ye göç ettikten sonra aslında tam da Türkiye'ye ait olmadıklarını fark etmişlerdir. Bu anlamda her iki ülkeye de ait olduklarını ve aynı zamanda her iki ülkeye de dönem dönem yabancı olduklarını dile getirmişlerdir. Bu nedenle göç bireylerinin kimlik tanımında kendilerini ve sınırlarını tekrar tanımlamasına neden olan bir unsurdur.

EXTENDED ABSTRACT

This study aims at understanding the very reasons behind the return migration of the third generation Euro Turks from Europe to Turkey such as identity, culture, double citizenship, social integration, and social networks, etc. The study also tries to understand the target group's social integration to Turkey. In this framework, the study is expected to answer the following questions: (i) What are the pull and push factors behind the target group's decision of migrating to Turkey? (ii) What is the place of socialization within family and within the educational settings in the formation of identity? (iii) Has the individual's identity been influenced by national and religious identity? (iv) What are the problems of social integration the individual has faced in the countries she feels primary and secondary identity?

Method

This study used qualitative research technique in order to explore the meanings the individuals attribute to such concepts as identity via semi-structured in-depth interviews. The sample of the study is composed of 11 people who are between 25-30 years of age, were born in Europe, have lived there all through their lives, and have recently been settled in Turkey following their graduation. Despite the fact that they have worked in part-time jobs in Europe almost all started full-time professional jobs in Turkey. And majority of them work in public institutions.

The sample is comprised of people who are graduated from departments such as public administration, psychology, mathematics, history, law, social science teaching, pedagogy, sociology, and political science. In-depth interviews were conducted with 2 female and 9 male participants. 5 of the participants migrated from France, 2 from Germany, 3 from the Netherlands, and 1 from Belgium.

Interpretative analysis approach was preferred in data analysis and a conventional content analysis was implemented.

Results

Findings of the research reveal that the concepts as identity and purposeful brain drain played a crucial role in their decision of return migration which is defined in this study as the return migration of social memory. Grandsons and granddaughters of the Turkish citizens who migrated to Europe but could not return to Turkey keep their social memory alive in Turkey.

Migration of the target group to Turkey also carries the quality of purposeful brain drain. Having been exposed to systematic exclusion in Europe the target group believe that they can be integrated into the market in Turkey more easily, and overcome the glass ceiling which they faced in Europe.

Generally speaking both pull and push factors have influenced the participants' decision. Low feeling of identity to the European country and high feeling of identity to Turkey are evaluated both as pull and push factors. Purposeful brain drain and forced migration for some were taken as pull factors; and low identity to Europe and discrimination were analyzed as pull factors.

The study also focused on the meanings attributed to the social networks over the concept of identity. In this sense, it is observed that the social environment of the individual is shaped according to the neighborhood she has lived in Europe. If the individual lived in the banlieues where mostly migrants live in her social environment would be composed of multi-ethnic and multi-cultural diversity. And if she lived in neighborhoods where mostly local people live in her social environment would be comprised of higher-class local community. This limits her interaction with the migrants and Turks. Thus, it is observed that the separation based on place in Europe is still so strict in socio-economic terms.

The most important social network of the target group in Turkey is comprised of Euro-Turks. Thanks to this network the target group managed to construct a collective identity and transformed their collective identity into a means of socialization which provides them with space to express their Euro-Turk identity and keep their past alive. Within this framework they idealized Turkey and Turkish society, and imagined social integration over mechanical solidarity. Following the migration to Turkey they are frustrated with the fact that the behavior patterns and ethics understanding of Turkish society is very different from their standardized perceptions.

Collective identity is also defined as transnational community because it plays a crucial role in keeping the European culture. Having transnational links with two countries mean both being a stranger to and a part of the two countries.

It is observed that especially national and religious identity has been effective in identity formation. National identity is identified as the feeling of identity towards Turkey and supported by socialization within family. Religious identity, on the other hand, has been part of a unified identity

with national identity. Therefore, it is understood that religious and national identity of the target group was discriminated in Europe and people could not freely express their identity.

As to social integration, individuals in Europe are part of the system in Europe since they hold local citizenship and can reach public services without any need to social integration policies. The target group is equipped with vast socialization areas of sports, music or culture in quantitative terms. However, recognition by the local community is observed to be low, and this causes migrants to be excluded in the community. On the other hand, the target group has faced problems in reaching public services in the sense of social integration. The participants claim that the means of information and referral are insufficient and bureaucratic processes take long time. Reaching to the public services may become easier by learning the very nature of the system; so, although the participants were reluctant in the beginning they have changed their attitudes and managed to be socially integrated by time. Thus, while discrimination is defined as a problem in Europe, the feeling of identity and familiarity is defined as the source of trust in Turkey. In this context, the national and religious identity which was discriminated in Europe found a place to be expressed freely in Turkey.

Social networks such as family ties, peer groups, colleagues and neighbors in Turkey are also evaluated as the factors that facilitate social integration. Another component that facilitates social life is the fact that service sector is always reachable, which increases socialization.

Adaptation to the work life in Turkey is only possible by learning the ethical principles which play a crucial role in resolving the strategic conflicts in the work place and finding a place for herself. Despite the fact that the participants had worked in Europe on a part-time basis, they started full-time job for the first time in their life in Turkey.

The target group states that they may return to Europe later for their children's education and carrier planning. Putting the worry for future, education and carrier aside, great majority of the participants completed their adaptation to Turkey successfully to a great extent.

To conclude, while the participants had felt themselves as a part of Turkey in Europe, they noticed that they were not indeed a part of it following the return migration. Thus, they state that they are part of both the two countries, yet they may sometimes feel alien to the two. As a result, migration may be defined as a source for the individuals to re-define themselves and their limits in their identity formation.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2015). Türkiye'nin son elli yıllık emek göçü: yorum, eleştiri, öngörü. *Türkiye'nin göç tarihi* (ss. 261-276). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Başaran, F. (1972). Türkiye'de beyin göçü sorunu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10, 133-153.
- Başkurt, İ. (2009). Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerin kimlik problemi. *HAYEF Journal of Education*, 6(2), 81-94.
- Bauman, Z. (2017). *Kimlik*. Heretik Yayınları.
- Dalbay, R. S. ve Avcı, N. (2018). Kimlik inşasına ilişkin temel yaklaşımlar ve bu yaklaşımların Türkiye'ye yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23(1), 17-39.
- Ergin, D. Y. ve Ermağan, B. (2011). Çok kültürlülük ve sosyal uyum. *2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications*. Antalya.
- Goffman, E. (2017). *Etkileşim ritüelleri: Yüz yüze davranış üzerine denemeler*. Heretik Yayınları.
- İslamoğlu, E., Yıldırım, S. ve Benli, A. (2013). Türkiye'de tersine göç ve tersine göçü teşvik eden uygulamalar: İstanbul örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 2(4), 46-66.
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden postmodernizme kimliğin yapısal dönüşümü. *Journal of Yaşar University*, 5(17), 2886-2899.
- Kaya, A. ve Kentel, A. (2005). *Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa birliği arasında köprü mü engel mi?* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, M. (2012). Klasik sosyolojik perspektifte modernleşme tartışmaları. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 111-130.
- Öner, N.A.Ş (2015). Son mu, başlangıç mı? göç çalışmalarında bir olgu olarak geri göç. *Küreselleşme çağında göç* (263-285). İletişim Yayınları. İstanbul.
- Özdil, M. (2017). Kolektif ve bireysel kimlikler bağlamında sosyal bütünleşme. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 28(3).
- Rittersberger-Tılıç, H., Özen, Y. ve Çelik, K. (2012). Geriye göçün dinamikleri: Almanya'dan eve dönüş. *Küreselleşme çağında göç* (287-307) İletişim Yayınları. İstanbul.
- Sunata, U. (2014). Tersine beyin göçünde sosyal ağların rolü: Türkiyeli mühendislerin Almanya'dan geriye göç deneyim ve algıları. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34).
- Yavuz, S. (2013). Göç, entegrasyon ve din: Avrupa'da yaşayan Türkler bağlamında bir değerlendirme. *Journal of International Social Research*, 6(26), 610-623.